

ГАЛИНА ДЯДЮРА ВІРТУАЛЬНИЙ — РЕАЛЬНИЙ ЧИ НЕРЕАЛЬНИЙ?

Залежно від історичних, соціальних і культурних обставин у національній мові в той чи інший період існують певні тенденції, пов'язані з позамовними чинниками. У загальному процесі інтелектуалізації літературних мов помітну роль відіграють засоби наукового стилю.

Слова, знані лише у вузькому колі фахівців, стають настільки звичними, що використовуються у повсякденній мові, а це спричиняє певні зміни у їхній семантиці. Цікавим щодо цього є один із найпоширеніших нині неологізмів — прикметник *віртуальний* і похідні від нього лексеми.

Як свідчать словники, прикметник *віртуальний* походить від латинського слова і входить принаймні до двох терміносистем. В енциклопедії наявна така інформація: «*Віртуальні частинки* (від лат. *virtualis* — сильний, стійкий) — короткоживучі збудження квантованих полів фізичних, що переносять енергію, імпульс, заряд тощо між елементарними частинками при їхній взаємодії. *На відміну від реальних частинок*, для них не виконується зв'язок між енергією E , імпульсом p і масою m частинки». У наведеному визначенні привертає увагу суперечність між значенням латинського слова, покладеного в основу терміна (сильний, стійкий) і сутністю позначуваного цим словом поняття (віртуальні частинки — це нереальні частинки, пор. «на відміну від реальних частинок»); про яку тоді силу і стійкість може йти мова? Здавалося б, сукупність значень інтернаціонального слова *virtual* в англійській мові могла б дещо прояснити мотивацію вживання терміна *віртуальний*: *Virtual* — фактичний, дійсний; можливий; віртуальний; ефективний. Як бачимо, одній лексемі відповідає два протилежні значення: фактичний, дійсний, тобто реальний, і можливий, тобто такий, що не є реальним.

Отже, віртуальний — це реальний чи нереальний? Як свідчать іншомовні словники 30-х років, йдеться про поняття 'нереальний': віртуальний (лат.) — можливий, гаданий. У текстах, що містять описи віртуальних процесів, аналізована лексема реалізує саме значення 'нереальний', протиставлене значенню 'реальний'. Так, у спеціальному фізичному словнику знаходимо таке пояснення: «Вакуум фізичний (у квантовій теорії) — найнижчий енергетичний стан квантових полів (при *повній відсутності будь-яких реальних частинок*)... Проте, згідно з принципом невизначеності, певні фізичні величини не можуть мати точні значення, напр., точно дорівнювати нулю, а тому безперервно флюктуують біля свого нульового значення. Тому у вакуумі фізичному безперервно відбуваються *віртуальні процеси*: з'являються і зразу ж зникають пари *віртуальних частинок* — античастинок. Ці частинки існують настільки короткочасно, що, народившись, *не встигають проявити себе реально*. Але при взаємодії *реальної частинки* з вакуумом фізичним вплив його *віртуальних процесів* виявляється у ряді ефектів: зсуві рівнів енергії електрона в атомі, народженні *реальних частинок* ... тощо». Далі пояснюється значення термінологічного словосполучення: «*Віртуальні частинки* — частинки, які виникають внаслідок флуктуації вакууму фізичного на такий короткий час, що, народившись, відразу зникають, *не проявивши себе реально*. Для віртуальних частинок не виконується релятивістське співвідношення між енергією, імпульсом і масою, *як це має місце для реальних частинок*, але заряд, спин, баріонний заряд та інші характеристики такі самі, *як і для відповідних реальних частинок*. Віртуальні частинки — важливе поняття сучасної квантової теорії поля. Вважається, що взаємодія і перетворення реальних елементарних частинок відбувається через посередництво віртуальних частинок... *Реальна частинка, що має достатню енергію, взаємодіючи, може перевести віртуальні частинки в ранг реальної частинки*.

Йдеться про ту галузь знання, де вперше як фізичний термін з'явилося слово *віртуальний* і похідні від нього, — фізику елементарних частинок. Саме тут реалізувалося значення 'дійсний' (реальний).

Існує і метеорологічний термін із складником *віртуальний*, причому сема 'можливий' виступає тут без семи 'дійсний': *віртуальна температура* — це температура, яку мало б при

певному тиску сухе повітря тієї ж густини, що й дане вологе повітря. Отже, розширення функціонування слова відбулося на основі реалізації нового компонента семантичної структури — ‘можливий, нереальний’ — з одночасним усуванням первинного — ‘дійсний, реальний’.

Первинність значення ‘дійсний, реальний’ можна довести, якщо простежити взаємозв’язки значень латинського слова *virtus*: 1) мужність, хоробрість, стійкість; енергія сила; доблесть; 2) доблесні вчинки, героїчні подвиги; 3) найвища якість, відмінні властивості, достоїнства; талант, обдарування; 4) добродійність, моральна досконалість, порядність, душевне благородство. *Virtus* — богиня воїнської доблесті. Наведені значення містять сему позитивної оцінки, схвалення сили. А сема сили, мужності успадкована лексемою *virtus*, очевидно, від іменника *vir*, який має в латинській мові такі значення: 1) чоловік, мужчина; 2) (істинний) муж, мужчина, мужня людина; 3) дорослий чоловік; 4) чоловік, дружина, коханий; 5) самець; 6) боєць, воїн, солдат; 7) ця людина, він; 8) людина; 9) мужність, (чоловіча) сила. До речі, подібний зв’язок простежується і в слов’янських мовах: зв’язок між давньоруським *муж* у значенні ‘чоловік, мужчина’ і сучасними *мужній, мужність* теж відбувається на основі оцінної семи — схвалення сили. Ця сема наявна і в утвореному від латинського *virtus* слові *віртуоз* — з іт. *virtuoso*, букв. ‘добродійний, сильний’. Автори Етимологічного словника української мови теж пов’язують походження слова *віртуоз* із лат. *virtus* і *vir*, залучаючи до пояснення слів лексеми добродійність, мужність, чоловік, хоча сучасне тлумачення слова акцентує інший компонент семантичної структури — ‘майстерність’: віртуоз 1) Виконавець (музикант, актор, художник), який досконало володіє технікою свого мистецтва. 2) Людина, яка досягла в роботі високої майстерності. Отже, в основі семантики прикметника *віртуальний* лежить значення ‘справжній, сильний’, тобто ‘реальний’. Чому ж у сучасній мовній практиці це слово вживають переважно у значенні ‘нереальний’?

Відповідь на це запитання може бути така: із квантової фізики термін перейшов у комп’ютерну термінологію, причому саме в значенні ‘нереальний’. Поширення комп’ютерної техніки не лише серед фахівців наблизило спеціальну термінологію до загальноживаної мови. Слово *віртуальний* набуло наздвичайного поширення, воно стало своєрідним символом нової — комп’ютерної — епохи. Його використовують для образного позначення найрізноманітніших явищ буденного життя, причому саме в значенні ‘нереальний; матеріально не втілений; уявний; химерний; той, що існує в іншому вимірі’. До речі, в текстах досить часто є протиставлення: віртуальний, а не реальний: «...Життя стало конкретнішим і, сказати б, *реальнішим* — на *противагу віртуальній дійсності* розвиненого соціалізму» [Політика і культура].

Існують віртуальні бібліотеки, віртуальні секретарі, віртуальні студії і навіть університети. В усіх цих випадках слово *віртуальний* уживається в значенні ‘нереальний’. В інтерн’ю з відомим академіком С. Капіцею кореспондент запитує: «...Чи не насторожує вас розвиток Інтернету, який перенасичує інформацією, затягує, замінює живе спілкування віртуальним?» С. Капіца: «Ось, до речі, «віртуальний» — це жаргонне слово. Явище розпаду суспільної свідомості і на мові відображається». У цьому ж інтерн’ю С.Капіца наводить висловлювання психолога Леонтьєва: «надлишок інформації призводить до збіднення душі». Рекламуючи Інтернет, журнал «Політика і культура» застерігає: «...Всесвітнє павутиння облутує нас. Необачні ризикують упійматися серйозно і надовго, перетворившись на абсолютно *віртуальних* особистостей, що виходять із мережі тільки для задоволення природних потреб (навіть про сон мова не йде). Гряде тисячоліття інформації, і головна проблема — не заплутатись остаточно і зуміти відокремити зерна від половини».